

УДК 330.342(4)«04/14»

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.209.11-23>**Корнієвський С.В.**доктор наук з державного управління,
Український державний університет науки і технологій**Korniievskiy Serhii**

Dr. of Public Administration Sc.

Ukrainian State University of Science and Technologies

<https://orcid.org/0000-0001-5089-1006>**Матвеева О.Ю.**

кандидат наук з державного управління

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Matveeva Olga

PhD in Public Administration Sc.

National Technical University «Dnipro Polytechnic»

<https://orcid.org/0000-0003-3344-1497>

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ІМПЕРІЙ

У статті здійснено комплексний аналіз економічної політики провідних європейських середньовічних імперій, зокрема Франкської, Візантійської, Священної Римської та Венеційської. Досліджено основні інструменти регулювання економіки, включаючи податкову систему, управління земельними ресурсами, організацію торгівлі та фінансовий контроль. Розглянуто взаємозв'язок між економічною політикою та політичними структурами імперій, а також її вплив на соціальну стабільність. У роботі наголошено на різноманітності економічних моделей у межах імперських систем та виявлено чинники, що зумовлювали їх формування. Розв'язання розглянутих проблем дозволяє не лише краще зрозуміти середньовічну Європу, але й глибше осмислити витоки європейської економічної переваги в ранньому Новому часі. Результати дослідження також дозволяють глибше осмислити історичну динаміку державного втручання в економіку та запропонувати історичні паралелі до сучасних економічних викликів.

Ключові слова економічна політика, середньовічна імперія, Франкська імперія, Візантія, Священна Римська імперія, Венеційська республіка, податки, торгівля, фінансова система, економічна історія, державне управління.

ECONOMIC POLICY OF EUROPEAN MEDIEVAL EMPIRES

This article presents a comprehensive analysis of the economic policies pursued by the leading European medieval empires, with particular attention to the Frankish, Byzantine, Holy Roman, and Venetian states. The study investigates the principal instruments of economic regulation, including systems of taxation, the administration of land resources, trade organization, and mechanisms of financial control. Special emphasis is placed on the interplay between economic policy and the political structures of medieval empires, as well as on the broader social consequences of state intervention in economic life. The diversity of economic models within imperial systems is explored, and the specific factors that shaped their emergence and development are identified.

The research demonstrates the complexity and variety of approaches to regulating economic activity under conditions of limited resources, underdeveloped market institutions, and persistent political instability. The Frankish and Byzantine Empires, together with the Venetian Republic, elaborated distinctive models of economic governance that reflected both the continuity of traditional norms and the pragmatism of fiscal innovation. Their experience illustrates how states, even in the absence of modern financial institutions, were able to influence economic processes by introducing privileges, monopolies, and taxes, while also investing in infrastructure projects and forging trade alliances that ensured the vitality of imperial economies.

By situating medieval economic practices within the broader framework of political and social development, the article contributes to a deeper understanding of the historical dynamics of state intervention in the economy. Moreover, it draws meaningful parallels between the challenges faced by medieval empires and contemporary debates on the role of the state in addressing economic instability, inequality, and resource management. These insights not only shed light

ISSN друкованої версії: 2224-6282

ISSN електронної версії: 2224-6290

© Корнієвський С.В., Матвеева О.Ю., 2026

on the unique trajectories of medieval imperial economies but also enrich the discussion on the enduring relevance of historical experience for modern economic policymaking.

Keywords: economic policy, medieval empire, Frankish Empire, Byzantium, Holy Roman Empire, Venetian Republic, taxation, trade, fiscal system, economic history, public governance.

JEL classification: N13, N43, H21, H50, G20, R11, P48.

Постановка проблеми. Дослідження економічної політики європейських середньовічних імперій становить важливий науковий інтерес, оскільки дозволяє краще зрозуміти еволюцію фінансових, фінансових і торговельних механізмів, що впливали на формування середньовічних державних інститутів. У період між V і XV ст. європейський континент був розділений між кількома імперіями – Франкською, Священною Римською, Візантійською, Венеційською республікою тощо — кожна з яких виробила власні моделі господарювання, оподаткування, управління земельними ресурсами та взаємодії з ринками. Незважаючи на численні дослідження з політичної та військової історії цих імперій, економічна складова часто розглядається фрагментарно або підпорядковується загальноісторичному наративу.

Відсутність системного порівняльного аналізу економічних стратегій середньовічних імперій Європи утруднює формування цілісної картини розвитку економічної думки, ролі держави в господарстві та взаємозв'язків між економічною політикою та соціальною стабільністю. Крім того, актуальність теми зумовлена сучасними інтересами до історичних форм державного втручання в економіку, зокрема в умовах криз і трансформацій. Вивчення економічної політики середньовічних імперій здатне не лише розширити уявлення про минуле, а й надати історичні паралелі для осмислення сучасних викликів у сфері економічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури за темою дослідження буде проведено відповідно до запропонованого в книзі «Імперії середньовіччя» (ред. Сільвен Гуггенхайм) [44] структурування, а саме: імперії-універсуми (каролінгська та візантійська імперії), ізольовані регіональні імперії (болгарська, сербська імперії), імперії з розсіяними територіями (німецька імперія, Нормандська імперія, імперія Плантагенетів, талассократія Венеції).

Фіхтенау Г. описує адміністративну та економічну систему Каролінгської імперії (VIII–IX ст.). Головна увага приділяється ролі королівського двору як центру економічного та політичного управління. Автор зазначає, що Каролінгська економіка була гнучкою у пристосуванні до регіональних особливостей, але вразливою до політичної децентралізації. Система адміністрації забезпечувала відносну стабільність у період розширення імперії, але занепадала у X ст. через внутрішні конфлікти та зростання влади місцевих феодалів [19].

Маккіттерік Р. провів аналіз політичної та соціальної структури Франкських королівств (VIII–IX ст.) під владою Каролінгів. В роботі висвітлюється роль Карла Великого у створенні єдиної імперії і встановленні феодалних структур та описуються місцеві адміністрації: графства, поділи на парохії та ролі церковних

структур у підтримці влади. Автор акцентує на інтеграції церковної та світської влади як ключовому фактору стабільності. Зазначається, що військова й економічна система були тісно взаємопов'язані: ресурси, податки та повинності забезпечували оборону імперії [50].

Каплан М. дослідив відносини людей і землі у Візантії (VII–XII ст.) з особливою увагою на сільське господарство та права селян. Зроблено опис структури власності на землю: імператорську, церковну та приватну землю. Автор аналізує працевлаштування селян, оренду та податки, зокрема класичні форми ренти і повинностей та визначає, що суспільство Візантії мало гнучку економічну систему, здатну адаптуватися до політичних змін [39].

Гарві А. вивчав економічне зростання Візантії у X–XII ст., спростовуючи думку про стагнацію. Дослідження проілюструвало демографічне зростання та інтенсифікацію сільського господарства, активізацію міст, розвиток ремесел і торгівлі, розвиток грошового обігу, а також поєднання феодалної власності на землю з розвитком ринкових відносин. Центральна влада імперії контролювала економіку через податки та регуляцію ринків, що забезпечувало стабільність [29].

Ангелов Д. зробив огляд політичного, соціального та культурного розвитку Болгарії у середньовіччі. На думку автора, болгарська держава демонструвала здатність до державного будівництва і самозбереження. Культурна та релігійна політика сприяла консолідації нації. Економіка базувалася на землеробстві та контролі торгових шляхів [3].

Божилів І. аналізує політичні структури, династії, релігійний розвиток та зовнішні відносини. В роботі показано взаємодію з Візантією, Хозарським каганатом, угорськими та слов'янськими сусідами. Болгарська держава мала чітку адміністративну ієрархію, здатну до централізації. Занепад держави був обумовлений поєднанням внутрішньої політичної нестабільності та зовнішнього тиску з боку Візантії [8].

Файн Д. провів огляд історії Балкан від кінця XII ст. до османського завоювання. Автор зробив висновки про те, що балканські держави були політично нестабільними, але зберігали культурну автономію. Соціальні та релігійні чинники мали вирішальне значення для стабільності держав. Османське завоювання завершило період політичної фрагментації та підготувало ґрунт для нових державних структур [20].

Чиркович С. досліджує історію сербського народу від VII ст. до кінця XX ст. Науковець розглядає ранні слов'янські поселення, династію Неманичів, битву на Косовому полі, османське панування. Робота включає соціально-економічні аспекти, освіту, формування сучасного християнського суспільства, революційні

рухи XIX ст., створення Югославії. Чиркович С. визначає, що історія Сербії поєднує політичні події та соціально-економічний розвиток [14].

Науковці оцінюють книгу Д. Бейтса як визначальне дослідження для розуміння особистості та політичного впливу Вільгельма Завойовника. Робота охоплює життя Вільгельма від народження до смерті (1028–1087), аналізуючи політичну, військову та адміністративну діяльність. На думку автора, Вільгельм був ефективним монархом, здатним поєднувати військову силу та адміністративні інструменти. Його дії заклали основу для англо-нормандської держави і довготривалого впливу на політику Англії та Нормандії. Серед основних тем роботи адміністративні реформи, проведені королем: створення Domesday Book, організація місцевого самоврядування та фінансового контролю [7].

Роффе Д. присвячує своє дослідження аналізу системи інквєстів і судових процесів у Англії XII–XIII ст., зокрема книги інквєсту (Inquest Book) як ключового документа для розуміння соціальної та політичної структури. В роботі підкреслюється взаємозв'язок адміністрації, права та економіки у становленні централізованої держави. Автор показує, як право використовувалося для регулювання соціальних та економічних відносин [63].

Книга Д. Грін присвячена правлінню Генріха I (1100–1135), з акцентом на адміністрацію, управління та правові інститути. Автором показано як Генріх I ефективно централізував владу, використовуючи адміністративні і правові інструменти. Впровадження суворого контролю за податками та землею дозволяло стабілізувати економіку і політичний порядок [23].

Хілтон Р.Х. досліджує життя англійських селян XIV–XV ст., соціальні та економічні умови. В центрі уваги автора форми оренди, податки, повинності, зміни в ринку праці та землеволодінні. Науковець робить висновки, що пізньосередньовічні селяни були важливою економічною і соціальною силою, вплив якої зростав у XIV–XV ст., а також взаємодія між селянством і феодалами визначала розвиток місцевої економіки та політики [32].

Репп Р. досліджує падіння торгової гегемонії Венеції у XVI ст. На думку автора занепад Венеції був наслідком поєднання зовнішньополітичних та економічних факторів. Торгові структури були вразливі до змін на морських маршрутах та конкуренції нових держав.

Книга дає розуміння взаємозв'язку економіки, торгівлі та політики в Середземномор'ї [60].

Якобі Д. охоплює розвиток торгівлі, товарів та судноплавства у Середземномор'ї (XI–XV ст.). Книга дає глибоке уявлення про економічні, соціальні та технічні аспекти середньовічного торговельного світу: організацію перевезень, безпеку судноплавства, товари міжнародної торгівлі, роль купців, гільдій та держав у регулюванні торгівлі. Автор доводить, що Середземноморська торгівля була високодинамічною та сильно інтегрованою у світову економіку того часу [36].

Барраклоу Д. досліджує формування Німеччини від раннього середньовіччя до формування національної

держави. Автор вивчає походження німецьких князівств і королівств, вплив Священної Римської імперії, роль феодалів, церковної влади та міст. Науковець робить висновок, що сучасна Німеччина сформувалася як результат тривалого процесу політичної фрагментації і поступової централізації влади [5].

Ройтер Т. охоплює період від Каролінгів до початку Саксонської династії. Серед основних тем роботи: розвиток німецьких племінних королівств, королівська влада та васали, формування ранньосередньовічних інституцій, судові практики, податки, феодалні відносини, роль селян і міст.

Показано, що Німеччина раннього середньовіччя була політично децентралізованою, але з тенденцією до інтеграції під королівською владою [62].

Незважаючи на значну кількість досліджень залишається нерозв'язаною проблематика складності порівняння різних економічних моделей в середньовічних імперіях. Ця проблема є однією з ключових у сучасній медієвістиці та економічній історії, оскільки її розв'язання дозволило б не лише краще зрозуміти середньовічну Європу, але й глибше осмислити витоки європейської економічної переваги в ранньому Новому часі.

Метою статті є комплексний аналіз економічної політики провідних європейських середньовічних імперій з акцентом на інструментах регулювання господарської діяльності, податковій системі, торгівлі та управлінні ресурсами.

Методи дослідження, які були використані - це теоретичні та аналітичні підходи, типові для історико-економічної науки. Так, літературний огляд (або синтез джерел) дозволив виявити прогалини в літературі та обґрунтувати актуальність дослідження; порівняльний аналіз (компаративний метод) дозволив порівняти імперії за критеріями: джерела доходів, податкова політика, торгівля, управління ресурсами, особливості політики та соціально-політичний вплив; історичний метод (історико-генетичний та історико-системний аналіз) дозволив зробити опис історичного розвитку; системний аналіз (комплексний підхід) застосовано для виявлення факторів формування моделей (географія, церква, війни) та впливу на стабільність.

Виклад основних результатів дослідження. Для досягнення мети дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

- Визначити ключові особливості економічної політики в окремих середньовічних імперіях Європи.
- Проаналізувати основні механізми податкового адміністрування, торговельної регуляції та управління землею.
- Встановити вплив економічної політики на соціальну стабільність і розвиток імперських структур.
- Провести порівняльний аналіз економічних моделей середньовічних імперій для виявлення спільних рис і відмінностей.

Каролінгська імперія з'явилась у 800 р., коли папа Лев III коронував Карла Великого у Римі. Імперія Каролінгів, особливо за правління Карла Великого (768–814), прагнула створити централізовану християнську

державу з ефективною адміністративною системою. Економічна політика сприяла зміцненню влади монарха, стабільності армії, забезпеченню придворних і церковних установ, а також фінансуванню місіонерської діяльності.

В імперії економіка залишалася переважно аграрною, але з сильним державним регулюванням. Централізація доходів відбувалася за рахунок королівських маєтків (*fisc*) - земель, які перебували в безпосередньому розпорядженні короля. Їх продукція використовувалася на утримання двору і армії. Адміністратори (*vassi dominici*) збирали податки і поставляли продукцію в центри. Серед податкових надходжень слід відзначити такі: продовольчі природні податки з королівських земель; феодалні повинності (в тому числі військова служба); штрафи та судові платежі; подарунки та пожертви (особливо від церкви) [19, 50].

Уряд Каролінгів зберігав монополію на карбування срібних монет. Була запроваджена грошова реформа Карла Великого (близько 793 р.) що стандартизувало монету: 1 фунт срібла = 240 динарів (денеїв). Монети карбувалися на державних монетних дворах, наприклад, в Турі, Меці, Вердені. Така грошова політика мала на меті консолідувати владу, посилити контроль над торгівлею і податками та забезпечити стабільність грошового обігу [16, 27].

Окремої уваги заслуговує земельний податок. Прямого універсального земельного податку, як у Римській імперії, в Імперії Каролінгів не існувало. Однак стягнення природних і трудових повинностей з власників землі функціонувало як квазіподаток. Це забезпечувало підкорення місцевих земель та еліт через васальні відносини. Імперія інтегрувала еліту в систему феодалної залежності з обов'язками і привілеями (бенефіції, васальна залежність) [35, 62].

Королівська влада заохочувала торгівлю, але під суворим контролем. Розвивалися ринки при палацах, монастирях і єпископствах, видавалися торговельні привілеї, призначалися інспектори ринку (*comes stabuli*) і біроторії, відповідальні за збір мита і контроль за мірами і вагами. Влаштувалися щорічні ярмарки, особливо в місцях паломництва і біля королівських резиденцій. Для цього здійснювалась підтримка річкових та сухопутних торговельних шляхів, відновлення мостів [33, 45].

Церква в Імперії Каролінгів виступала не тільки як найбільший землевласник, але і як економічний агент, посередник і адміністратор. Господарська діяльність церкви включала: зберігання та перерозподіл продукції; позичання грошей; утримання монастирських господарств.

Отже, економічна політика Каролінгів відрізнялася жорсткою централізацією ресурсів на користь корони; прагненням до стандартизації (монета, вага, міри); узгодженням з церквою; керованою торгівлею та фіскалізацією ринку; інституціоналізацією феодалної залежності.

Така система забезпечувала стабільність імперії на кілька поколінь, але вимагала постійної військової та адміністративної напруги.

Візантійська імперія продовжила життя римської державності більше ніж на 1000 років та передала нащадкам інтелектуальну культуру грецької Античності, а тому можна вважати, що Візантія як держава та цивілізація відіграла найважливішу роль у становленні європейської та всієї «західної» культури.

Такий тривалий термін існування імперії зумовлений низкою чинників. *По-перше*, велика увага приділялась забезпеченню стабільності та самодостатності імперії. *По-друге*, значне фінансування армії, бюрократії та церковних установ. *По-третє*, підтримання грошово-кредитної та цінової стабільності. *По-четверте*, сприяння сільськогосподарській, ремісничій та зовнішньоторговельній діяльності під контролем держави.

Економічна політика Візантійської імперії характеризувалась активним і жорстким регулюванням всіх сфер економіки; гнучкою, адаптивною податковою політикою; продуманою грошовою системою, яка століттями не знала інфляції та поєднанням централізованого управління з сильним місцевим самоврядуванням.

Земельна та аграрна політика базувалась на поєднанні державної та приватної власності на землю. Існували великі державні землі (койне), що здавалися в оренду селянам. Приватними власниками були як великі землевласники (*dynatoi*), так і дрібні селяни (*γεωργοί* - *geōrgoi*). Існувала система стратегій (*στρατηγική γῆ*) – надання землі в обмін на військову службу. Велись державні кадастри (*κατάλογοι*) – це реєстри власності на землю для оподаткування [29, 39].

Система оподаткування поєднувала грошові та натуральні податки. До основних податків відносились:

- земельний податок (*ἐπίδοτος*);
- податок на майно/прибуток (*φορολόγιον*);
- подушний податок в окремі періоди;
- податок на торгівлю та ремесла (комерційні збори).

Податок збирали або державні чиновники, або через податківців (*πραγματευταί*). Була запроваджена суворості звітність та фіскальні аудити (*λόγοι, praktika*) [55, 67].

Візантія славилася своєю стабільною валютною системою. Основна валюта: солідус (номісма) - золота монета, введена в обіг при Костянтині I і практично не знецінювалася до XI ст. Срібні (міліарісія) і бронзові монети (фолліс) також використовувалися для внутрішніх операцій. Держава монополізувала карбування монет в імператорській майстерні (Χρυσόκοπτεῖον). Контроль за вмістом металу, вагою, тиражем вважався елементом престижу та довіри [25, 28].

Внутрішня торгівля розвивалася навколо міст і ринків (*ἀγορά*) і контролювалася через цехи та інспекторів. Зовнішня торгівля велася з арабами, італійцями, віментами, слов'янами.

Державою регулювалися ціни і заробітна плата (аналогічно едиктам Діоклетіана). Призначались агорноми - чиновники для контролю за ринками. У Константинополі існував державний хлібний фонд (аналог «хлібних законів» у Римі). Обов'язковим для майстрів було об'єднання в асоціації. З боку держави в

асоціаціях контролювалися кваліфікація, кількість продукції, ціни [49, 66].

Імперія активно укладала торговельні угоди (χρυσόβουλλα) з Венеціанською республікою, арабськими халіфатами, Київською Руссю. Найважливішими експортними товарами були шовк, пурпур, ікони, прикраси, зерно, вино. Здійснювався збір в портах і торгових містах (наприклад, в Херсонесі, Константинополі). Прибуток від зовнішньої торгівлі став найважливішою частиною бюджету в пізній період існування імперії [32, 33].

Історію болгар прийнято поділяти на два періоди через різницю в політичній організації та релігійній належності:

- перший Болгарський розквіт (681–1018) характеризувався особливим розвитком за царя Симеона I (893–927).

- друга Болгарська імперія (1185–1396) була столицею в Тирново, економічний підйом XIII–XIV ст.

У Болгарській імперії сформувалася система феодальних відносин, особливо після 10 ст. На перших етапах домінувала державна власність на землю. Існували державні села і боярські садиби. Поступово відбувалось зростання приватної власності (бояри, церква) у Другій імперії. Дрібні селяни (фермери) обробляли землю, сплачуючи податки і відпрацьовуючи трудові повинності [3, 8].

Податкова система налічувала низку податків, таких як: подушний податок (дан'к), особливо в період Першого царства, податки в натуральній формі (зерно, худоба, віск, вино), військова служба входила до податкового обов'язку, митні збори у Другому королівстві були джерелом значних доходів (особливо за Івана Асеня II). Податки збирали царські чиновники або через податківців [2, 20].

У Першому Болгарському царстві карбування монет носило епізодичний характер, в основному використовувалася візантійська валюта. У Другому царстві, за Івана Асеня II (1218–1241), почалося активне карбування власних монет — срібних і мідних номіналів. Монетарна політика мала репутаційну функцію: підтвердження суверенітету [25, 38].

Болгарія розташовувалася на ключових торгових шляхах: з Константинополя в зону Дунаю, до Русі, в порти Адріатичного моря. Активна зовнішня торгівля з Візантією, Венецією, Руссю, Сербією. У Тирново, Відіні, Сілістрі діяли ярмарки і торгові поселення. Експортувалось зерно, велика рогата худоба, шкіра, вино, мед, віск.

В болгарській імперії здійснювалось державне регулювання економіки. Існували торговельні протекції для вітчизняних купців і обмеження для іноземних купців (на іноземних купців накладалися мита). Регулювалася торгівля, а також деякі товари перебували в монопольному розпорядженні царської влади (наприклад, сіль, метали).

Сербія досягла максимальних розмірів та стала наймогутнішою державою на Балканах при Стефані Душані (1308–1355). Стефан Душан належав до роду Неманичів, який стояв у витоків сербської середньовічної

державності. Правління цієї родини продовжувалось понад два століття. Династія виникла напередодні завоювання Константинополя хрестоносцями (1204) та зникла незадовго до його остаточного падіння (1453). В державі існував доволі розвинений феодальний лад, але його стримувала сильна королівська влада.

В Сербії існувало три основних землевласники: держава, церква та властелі (бояри). Поміщики мали право збирати податки і здійснювати судову владу над залежними селянами [14, 20].

Правовий кодекс Стефана Душана, найбільш важлива пам'ятка середньовічного сербського законодавства, був прийнятий на Соборі в Скоп'є 21 травня 1349 р. Кодекс регламентував:

- відносини між селянами і феодалами;
- систему оподаткування;
- обов'язки, в т.ч. трудові (будівництво мостів, перевезення, обслуговування);
- захист торгівлі (спеціально для іноземців – митні збори (mitarina)) [42].

У XIV столітті Сербія викарбувала власну монету – срібні денарії (маса близько 1 г срібла). Монети імітували венеціанські та візантійські зразки та використовувалися в регіональній і зовнішній торгівлі [26, 37].

Стимулювалася торгівля з Рагузою (Дубровником), Венеціанською республікою, Угорщиною, Болгарією. Експортувалось срібло, віск, хутро, дерево, вино, мед. Імпортувались сіль, тканини, спеції, предмети розкоші. В Сербії розвилися міста-торгові центри: Призрен, Скоп'є, Ново-Брдо (центр видобутку срібла). Як і в багатьох середньовічних містах розвиток ремесел та цехів – ремісників регулювався цеховими статутами.

Нормандська імперія — умовна назва комплексу володінь герцогів Нормандії (Франція), які з 1066 року володіли також Англією (і пізніше частиною Південної Італії). Ядром імперії стала Англія після завоювання 1066 р. Вільгельмом I (Завойовником). Основним принципом існування імперії була жорстка централізація влади монарха як у податковій, так і у земельній політиці.

Після завоювання 1066 р. близько 90% земель в Англії були конфісковані у англосаксів та передані нормандським васалам. Земельна власність була умовною — феодальна ієрархія з королем на вершині.

У 1086 р. був створений найвидатніший інструмент економічного управління - Кадастр, так звана Книга Страшного суду. З метою забезпечення податкової бази та військових повинностей здійснили перепис земель, господарств, населення, худоби, доходів [7, 63].

Податкова система включала такі види податків:

- land tax (geld) — головне джерело прибутку корони. Ставка могла бути високою (до 6 шилінгів на гайд);
 - feudal aids — надзвичайні податки, зібрані з васалів (на шлюб дочки, викуп короля тощо);
 - tallage — податок із королівських міст і маєтків;
 - мита на торгівлю та переміщення товарів.
- Треба зазначити організація збору податків була

досить централізованою. Створена система шерифів (sheriffs) відповідала за збір податків, правосуддя й адміністрацію на місцях. За часів короля Генріха I формалізована Exchequer (Скарбниця) — інституція обліку й аудиту [24, 46].

Також централізованою залишалась і монетна система — усі монетні двори під контролем короля. Монети часто оновлювались (every 3 years): старі вилучались, нові — вводились. Це давало прибуток короні (seigniorage). Чекався срібний пенні, вагово та якісно стабільний. Існував суворий контроль якості та обігу та сильні покарання за фальшування [1, 28].

Вільгельм I надавав королівські хартії містам (наприклад, Лондон), визначаючи їхні привілеї. Міста сплачували податки та перебували під юрисдикцією короля чи його намісників. Відбувався швидкий розвиток урбаністичних центрів: Йорк, Вінчестер, Норвіч, Лондон.

В містах утворювалися гільдії, але ще не мали повної автономії (на відміну від континенту) [9, 18].

Значним економічним агентом була церква, яка володіла до 25–30% усієї землі. Монастирі (наприклад, абатство Святого Едмунда) були осередками аграрної та торгової активності. Проводились реформи клонійського типу, тобто централізація і господарська раціоналізація церковного майна [4, 41].

Німецька імперія існувала понад п'ять століть, але через притаманну їй історії багатофакторність послідовне викладення інформації про цю державу є непростим завданням. Імперія, яку називають «Німецькою», так як її територія частково співпадає з кордонами сучасної Німеччини, для своїх правителів та підданих називалася «Римською». Багато часу мало пройти до того, як назва була германізована, що говорить про багатовікову перевагу імперської ідеї над національною. Німеччині вдалося підняти з землі скіпетр Римської держави.

Німецька імперія, заснована на синтезі німецького і римського права, не була централізованою державою. Влада імператора (особливо в X–XI ст.) спиралася на особисті володіння, церковну підтримку і право призначати єпископів (інвеститура). Економічна політика імператора в основному обмежувалася управлінням доменами, регулюванням торгівлі і грошового обігу, а також наданням привілеїв [5, 61].

Влада імператора базувалася на імперських володіннях (Eigenbesitz). Основними виробниками були селяни, більшість з яких були залежними (unfreie), але з X по XI ст. почало зростати вільне землеволодіння (freie Bauern). Відбувалось зміцнення феодалної та алодіальної власності (особливо на півдні та в Саксонії).

Імперія активно заохочувала колонізацію слов'янських земель (Мекленбург, Лужиця, Померанія). Селян переселяли із західних земель на схід, надаючи їм пільги, свободи, землю. Роль церкви і монастирів в економічному розширенні була ключовою [6, 40].

Імператор не мав розвиненої податкової системи, як у Візантії чи Англії. Основними джерелами доходу були: дохід від доменів (натуральна та грошова

орендна плата); єпископські та чернечі пожертви; стягнення мит (особливо на річках і торгових шляхах); регалії (право на карбування монет, солеваріння, ринки, мости тощо). Імператор зберігав за собою регалії для карбування монет, але делегував їх світським і духовним князям (звідси і множинність монетних дворів). Збір податків ускладнювався тим, що все більша кількість князів, єпископів і міст отримувала податкову автономію [10, 21].

У XI–XIII ст. в Німецькій імперії відбувалась активна урбанізація — розвивались міста Кельн, Майнц, Нюрнберг, Аугсбург, Любек. Імператори заохочували розвиток міст шляхом надання грамот, ринкових і митних привілеїв. Городяни платили динарії, забезпечували рекрутів, будували укріплення. Розвиток міст сприяв зростанню торгівлі між Північним морем і Альпами, з Ломбардією, Францією, Візантією. Були розроблені маршрути через Альпи: Бреннер та Сент-Готард. Значною подією було утворення Ганзейського союзу (з кінця 12 століття), який являв собою автономну торговельну мережу. Імператорська влада регулювала розвиток торгівлі через захист ярмарок (Майнц, Аугсбург, Франкфурт), а також вводили торгові гарантії (Geleitrecht) для захисту купців на дорогах [17, 54].

Монастирі і єпископства володіли величезними землями і доходами. Імператори використовували інвеституру для контролю над єпископами, але після Вормського конкордату (1122) цей контроль був ослаблений. Церква брала активну участь в економічній колонізації (на сході і в Альпах). Монастирі були центрами землеробства, виноробства, скотарства, рибальства. Деякі монастирі (наприклад, Санкт-Галлен, Фульда) грали роль регіональних ринків і кредитних установ [15, 65].

У другій половині XII ст. гору одержали Плантагенети, які вели свій рід від графів Анжу та Мена. Тому це територіальне об'єднання називають як імперією Плантагенетів, так і Анжуйською імперією. За спадщиною, в результаті матримоніальних союзів або в результаті військових походів Генріх II та його сини отримали контроль над значними територіями від Ірландії до Піренеїв. До володінь англо-нормандського королівства додалися землі Анжуйського дому, величезне Акітанське герцогство, а з іншого боку Ла-Маншу — частина Шотландського королівства, Уельс та Ірландія.

Центр управління імперією розташовувався в Англії. Метою економічної політики Плантагенетів було фінансування армії, адміністрації, збереження контролю над континентальними володіннями, забезпечення династії. Вони використовували бюрократично централізований стиль управління з розвиненими фіскально-правовими механізмами [22, 68, 69].

Плантагенети контролювали великі королівські володіння (demesne lands). Земля була основою багатства і влади, контролювалася за допомогою системи феодалних володінь. За часів короля Генріха II активно розширювались королівські володіння, відбувалось захоплення землі у бунтівних баронів. Генріх II використовував «скутаж» (грошове погашення військової

служби) для централізації доходів та провів кадастровий облік об'єктів нерухомості [23, 32].

Основними податками в імперії були:

- Гельд (земельний податок) застарів, на зміну йому прийшли інші форми.
- Скатадж – це викуп за військову службу.
- Таллаж – це податок на міста та королівські маєтки.
- Феодальні субсидії стягувалися в особливих випадках (наприклад, викуп Річарда Левове Серце).

Король також мав право на надзвичайні податки без згоди баронів.

Завдяки зміцненню казначейства сформувалась централізована система бухгалтерського обліку та аудиту (Pipe Rolls - річні звіти), що змогло забезпечити надзвичайне посилення фіскального тиску за часів Іонна Безземельного. Це спричинило кризу та повстання баронів у 1215 р. Криза завершилась прийняттям Великої хартії вольностей, яка обмежила королівське право на оподаткування без згоди [12, 34, 48].

Грошова система Англії зберегла монополію корони на карбування монет, яке здійснювалося на декількох монетних дворах. Домінував в обігу срібний пенні. При Генріху II була введена уніфікація монет, підвищена надійність монет. Фальшивомонетників активно переслідували, а контроль за якістю та вмістом металу був найважливішою функцією Казначейства [1, 28].

Плантагенети активно підтримували розвиток міст та торгівлі через надання королівських грамот містам, сприяння зростанню гільдій, ремесел, місцевих ринків. Внутрішня торгівля здійснювалась вовною, хлібом, худобою. На експорт до Фландрії та Північної Франції відправлялась англійська вовна. Найважливішими портами стали Лондон, Брістоль, Саутгемптон. Здійснювався контроль над іноземними купцями – існували так звані «ступені привілеїв» для норманів, фламандців, італійців [9, 51].

Церква контролювала величезні ділянки землі і збирала десятину та була звільнена від ряду податків, але часто брала участь в королівських позиках. Монастирі були економічними центрами: скотарства, ренти, текстилю, оренди землі.

Імперія Плантагенетів вела постійні війни з Францією, Уельсом, Шотландією, що вимагало значних ресурсів. Використовувалися феодальні ополчення, але були розвинені і наймані армії (за рахунок скутажу). Війни стимулювали зростання податків та розвиток логістики (дороги, склади, фортеці) [4, 30].

Говорячи про «Венеціанську імперію», історики надають цьому словосполученню різні відтінки. Недостатньо констатувати, що територіальні завоювання набули імперських розмах, щоб пояснити політичну філософію та практичну діяльність в довгостроковій перспективі. Венеція розпочала експансіоністську політику, двинувшись в бік Істрії на початку XI ст. Тим не менш уряди, які змінювали один одного, ніколи чітко не виказували прихильності імперській ідеї, незважаючи на чітку присутність Римської імперії у колективній пам'яті.

Якщо окреслити загальні риси економічної моделі Венеції, то можна зазначити, що Венеція - республіка купців, де основою економіки була зовнішня торгівля. Влада заснована на контролі над морськими шляхами, флотом, портами, колоніями. Еліту складали патриціанські купецькі родини, які поєднували в собі бізнес і державне управління. Метою економічної політики є забезпечення контролю над торговельними шляхами, збереження монопольного становища в східному Середземномор'ї, стабільність валюти і доходів.

У Венеції були сформовані ефективні інститути економічного управління у вигляді магістратів:

- Рада десяти, Сенат і Велика рада регулювали торгівлю, фінанси і зовнішню політику.
- Provveditori ai Beni Comunali - контролював державну власність і доходи.
- Camera del Comune – це скарбниця, яка збирає податки та збори.

Морську адміністрацію представляли Капітано дель Маре, який був командувачем торгового і військового флоту та Magistrato alla Milizia da Mar, котрий здійснював управління верфями та флотами [43, 64].

У Венеції були організовані державні торгові флоти (муде), які плавали за строго регульованими маршрутами: Константинополь, Олександрія, Брюгге. Кораблі здавалися в оренду приватним купцям через аукціон. Була побудована розгалужена мережа торгових баз: Крит, Кіпр, Родос, Смірна, Олександрія, Тана, Трапезунд, Брюгге. Контроль над торговельними шляхами забезпечувався військово-морським флотом і дипломатією (капітуляції з султанами, еміром Каїра та ін.).

Венеція домагалася у мусульманських і візантійських правителів виняткових прав на торгівлю східними товарами (прянощами, шовком, фарбами). Місто намагалось регулювати і обмежувати проникнення конкурентів, наприклад, венеціанці не пускали генуезців в Левант [36, 59].

Основними джерелами доходів держави були митні збори (понад 60% від доходу), оренда камбузів, податки на експорт/імпорт, податки на майно та спадщину. Під час кризи існував спеціальний податок - «децима» (10%) на прибуток або капітал.

У Венеції була створена система державних облігацій (prestiti) - примусових позик від заможних громадян під відсотки. Виник «монте», аналог раннього державного банку, де реєструвалися облігації. Доходи скрупульозно записувалися в Liber Communis, публічній книзі казначейства [53, 57].

Венеція запровадила державну монополію на карбування монет: монетний двір (Zessa) перебував під контролем дожа і сенату. Основна валюта, золотий дукат (зеккіно), з кінця XIII ст. став однією з найстабільніших монет Середньовіччя. В імперії проводилась активна грошово-кредитна політика, держава контролювала валютні курси, втручаючись у ринки срібла і золота. Існував внутрішній обмін валют [13, 42].

Окрім торгівлі Венеція активно розвивала промисловість, існувало виробництво скла (мурано), тканин, барвників, біжутерії. Держава здійснювала жорстке регулювання виробництва через заборону майстрам по

склу виїжджати з міста, здійснюючи ліцензування майстерень. Венеціанський Арсенале (Arsenale) був найбільшим промисловим комплексом в Європі в XIII-XV століттях. Виробництво галер було масовим, стандартизованим та управлялось державою. Ремісники були об'єднані в гільдії - «скуоле» та «арті», які здійснювали контроль за якістю, цінами, умовами праці [47, 52].

Церква перебувала в підпорядкуванні республіки: патріарх Венеції призначався за погодженням з сенатом. Оподатковувалося церковне майно і доходи. Монастирі брали участь у кредитуванні та торгівлі.

Війни у Венеції часто були економічно мотивованими (за контроль над портами, морськими шляхами, солоними озерами). Прикладом може служити участь в Четвертому хрестовому поході (1204 р). Після взяття Константинополя Венеція отримала колосальні торговельні і фінансові переваги в Східному Середземномор'ї.

Порівняльний аналіз економічної політики європейських середньовічних імперій представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні риси економічної політики європейських середньовічних імперій

Імперія / держава	Основні джерела доходів	Податкова політика	Торгівля та економічні мережі	Управління ресурсами та землями	Особливості економічної політики	Соціально-політичний вплив
Каролінгська імперія	Податки, натуральні оброки, монетний випуск	Система податків і фінансових інновацій; збори з підданих і церковних земель	Контроль за внутрішньою та міжнародною торгівлею; ринки при дворах	Власні та коронні землі; адміністративне управління через графів	Поєднання традиційних норм з фінансовою централізацією	Підтримка політичної стабільності через економічне стимулювання місцевої знаті
Візантійська імперія	Податки, митні збори, державні монополії	Розвинена система прямого і непрямого оподаткування; звільнення від податків окремих груп	Активна зовнішня торгівля, контроль над морськими маршрутами; торговельні альянси	Державні землі, церковні володіння; централізоване управління	Фінансова дисципліна та державні монополії; стимулювання ремесел і міст	Підтримка міського та військового потенціалу; соціальна стабільність через податкові пільги
Болгарське царство	Податки, натуральні оброки, мита	Центральний податковий збір з селян та міст; податкові пільги для знаті	Внутрішня торгівля та участь у транзитній торгівлі Балкан	Державні та князівські землі; розподіл між селянством та аристократією	Комбінація традиційних норм і централізованого контролю	Підтримка князівської влади; обмежена урбанізація
Сербські землі	Натуральні податки, мита	Збір податків із селян і васалів; обмежене централізоване адміністрування	Локальна торгівля; контакти з Візантією та балканськими ринками	Землі князів і монастирів; децентралізоване управління	Пріоритет місцевої аристократії; обмежена централізація	Підтримка соціальної структури через контроль над селянством
Німецька імперія (Священна Римська імперія)	Податки, митні збори, земельні доходи	Податковий збір залежно від князівств; обмежена імператорська централізація	Внутрішня торгівля; розвиток міст і гільдій	Земельна власність князів та монастирів	Децентралізоване управління; значна автономія міст	Стабільність через федеративну систему та князівські привілеї
Нормандська імперія	Податки, плата за землі, контрибуції	Система податків для підтримки королівської адміністрації	Контроль за торгівлею, морським і континентальним	Королівські та церковні землі; адміністративна структура	Акцент на централізації доходів і контролі дворянства	Сприяння військовому та адміністративному зміцненню держави
Імперія Плантагенетів	Податки, митні збори, ленд-доходи	Система податків для фінансування королівства; роялті та плата за титули	Розширення міжнародної торгівлі; контроль над морськими шляхами	Землі корони, феодалні володіння; управління через шерифів	Баланс між централізованою короною та феодалною аристократією	Соціальна стабільність через поєднання феодалних і королівських привілеїв
Талассократія Венеції	Мита, торгові збори, морські монополії	Оподаткування морських перевезень та комерції; податкові переваги для гільдій	Панування на Середземному морі; контроль торгових шляхів, колоній та ринку спецій	Обмежене землеволодіння; інвестиції у флот та портову інфраструктуру	Стратегія державного контролю за морською торгівлею та фінансами	Зміцнення морської та економічної влади; стимулювання гільдій і міського розвитку

Джерело: складено автором на основі джерел: [1-69].

Висновки. Дослідження економічної політики європейських середньовічних імперій засвідчило складність та багатоваріантність підходів до регулювання господарської діяльності в умовах обмежених ресурсів, нерозвинених ринкових інститутів і політичної нестабільності. Франкська, Візантійська імперії, а також Венеційська республіка виробили відмінні моделі економічного управління, які базувалися на поєднанні традиційних норм, фіскальної інноваційності та прагматичного використання наявних ресурсів.

У межах імперських структур формувались різні системи оподаткування, землеволодіння, ремісничо-торговельної організації та фінансового контролю. При цьому суттєвими чинниками, що впливали на вибір економічної стратегії, були географічне положення, рівень централізації влади, а також взаємодія з

іншими політичними суб'єктами та церквою. Досвід середньовічних імперій демонструє, що навіть у відсутності сучасних фінансових інститутів держава могла активно впливати на економічні процеси через політику привілеїв, податків, монополій, інфраструктурних проєктів і торговельних альянсів.

Проведений аналіз підтверджує доцільність подальшого міждисциплінарного вивчення економічної історії як важливого інструмента для осмислення трансформаційних процесів у суспільстві. Історичний досвід середньовічних імперій здатен пролити світло на витоки сучасних підходів до економічного управління і підкреслює, що економічна політика завжди була тісно пов'язана з питаннями влади, соціальної стабільності та стратегічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Allen, M. (2012). *Mints and Money in Medieval England*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 500 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057394>
2. Andreev, J. (1996). *Bŭlgarskite khanove i tsari = Bulgarian Khans and Tsars*. Sofia, 250 p.
3. Angelov, D. (1971). *Medieval Bulgaria*. Sofia : Nauka i izkustvo, 280 p.
4. Barlow, F. (1979). *The English Church 1066–1154*. London : Longman, 340 p. URL: <https://archive.org/details/englishchurch1060000barl/page/n5/mode/2up>
5. Barraclough, G. (1946). *The Origins of Modern Germany*. London : Blackwell, 350 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.81109>
6. Bartlett, R. (1994). *The Making of Europe : Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. Princeton, 385 p. URL: https://archive.org/details/isbn_9780140154092
7. Bates, D. (2001). *William the Conqueror*. New Haven Yale University Press, 220 p.
8. Bozhilov, I. (1999). *History of the Medieval Bulgarian State*. Sofia : Sofia University Press, 400 p.
9. Britnell, R. (1996). *The Commercialisation of English Society, 1000–1500*. Cambridge : Cambridge University Press, 281 p. URL: <https://archive.org/details/commercialisatio0000brit>
10. Bryce, J. (1871). *The Holy Roman Empire*. London. Repr. Oxford, 2009. 500 p. URL: <https://archive.org/details/holyromanempire00brycuoft>
11. Shepard, J., & Franklin, S. (Ed.). (1992). *Byzantine Diplomacy*. Aldershot : Ashgate, 333 p. URL: <https://archive.org/details/byzantinediploma0000spri/page/n5/mode/2up>
12. Carpenter, D. (2004). *The Struggle for Mastery : Britain 1066–1284*. London, 400 p. URL: <https://archive.org/details/struggleformaste00davi>
13. Cipolla, C.M. (1967). *Money, Prices and Civilization in the Mediterranean World*. Princeton, 280 p. URL: <https://archive.org/details/moneypricescivil00cipo>
14. Ćirković, S. (2004). *The Serbs*. Oxford : Blackwell, 320 p. URL: <https://archive.org/details/serbs0000cirk/mode/2up>
15. Constable, G. (1964). *Monastic Tithes : From Their Origins to the Twelfth Century*. Cambridge, 280 p. URL: <https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=szg-006%3A1967%3A17%3A%3A696>
16. Coupland, S. (2007). *Carolingian Coinage and the Vikings: Studies on Power and Trade in the 9th Century (Variorum Collected Studies)*. Aldershot: Ashgate/Variorum.
17. Dollinger, Ph. (1970). *La Hanse*. Stuttgart, 350 p.
18. Dyer, Ch. (2002). *Making a Living in the Middle Ages : The People of Britain 850–1520*. New Haven : Yale University Press, 400 p. URL: <https://archive.org/details/makinglivinginmi0000dyer>
19. Fichtenau, H. (1984). *Economy and Administration of the Carolingian Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 345p.
20. Fine, J.V.A. Jr. (1987). *The Late Medieval Balkans*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 683 p. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.7807>
21. Fuhrmann, H. (1986). *England and Germany in the High Middle Ages*. Cambridge : Cambridge University Press, 340 p. URL: https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00004609/haverkamp_vollrath_england.pdf
22. Gillingham, J. (1984). *The Angevin Empire*. London, 300 p. URL: <https://www.scribd.com/document/968226007/The-Angevin-Empire-Second-Edition-John-Gillingham-ebook->

extended-edition

23. Green, J. (1986). *Henry I and the Governance of England*. Cambridge, 320 p.
24. Green, J.A. (1986). *The Government of England under Henry I*. Cambridge : Cambridge University Press, 300 p. URL: <https://dokumen.pub/the-government-of-england-under-henry-i-hardcovernbsped-0521323215-9780521323215.html>
25. Grierson, Ph. (1999). *Byzantine Coinage*. Washington : Dumbarton Oaks, 250 p.
26. Grierson, Ph. (2012). *Medieval European Coinage. Vol. III : South-Eastern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 550 p.
27. Grierson, Ph. (1960). *The Monetary Reforms of Charlemagne*. *Revue Numismatique*, Vol. 6. Pp. 45–78.
28. Grierson, Ph., (1986). Blackburn M. *Medieval European Coinage. Vol. I : The Early Middle Ages*. Cambridge : Cambridge University Press, 700 p.
29. Harvey, A. (1989). *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900–1200*. Cambridge : Cambridge University Press, 300 p. URL: <https://archive.org/details/economicexpansio0000harv/page/n5/mode/2up>
30. Harvey, B. (1993). *Living and Dying in England 1100–1540: The Monastic Experience*. Oxford, 340 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198201618.001.0001>
31. Hendy, M. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450*. Cambridge : Cambridge University Press, 600 p.
32. Hilton, R.H. (1975). *The English Peasantry in the Later Middle Ages*. Oxford : Clarendon Press, 180 p.
33. Hodges, R. (2012). *Dark Age Economics : The Origins of Towns and Trade, A.D. 600–1000*. London : Bloomsbury, 250 p.
34. Holt, J.C. (1965). *Magna Carta*. Cambridge, 280 p.
35. Innes, M. (2000). *State and Society in the Early Middle Ages : The Middle Rhine Valley, 400–1000*. Cambridge : Cambridge University Press, 420 p.
36. Jacoby, D. (2005). *Trade, Commodities and Shipping in the Medieval Mediterranean*. London, 310 p.
37. Jovanović, D. (1990). *Srednjovekovni srpski novac = Medieval Coins of Serbia*. Belgrade, 260 p.
38. Jurukova, J. (1977). *Monetite na Vtoro Bŭlgarsko tsarstvo = The Coins of the Second Bulgarian Empire*. Sofia, 200 p.
39. Kaplan, M. (1992). *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*. Paris : CNRS; Éditions de la Sorbonne, 415 p.
40. Keller, H. (1995). *Die Ottonen*. Munich, 310 p.
41. Knowles, D. (1963). *The Monastic Order in England*. Cambridge : Cambridge University Press, 450 p.
42. Lane, F.C. (1979). *Profits from Power : Readings in Protection Rent and the Coming of Capitalism*. Albany, 320 p.
43. Lane, F.C. (1973). *Venice : A Maritime Republic*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 500 p.
44. Gouguenheim, S. (2019). *Les empires médiévaux*. Paris : Perrin, 352 p.
45. Lopez, R.S. (1974). *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950–1350*. Cambridge : Cambridge University Press, 320 p.
46. Lyon, B.D. (1980). *A Constitutional and Legal History of Medieval England*. New York : Harper & Row, 400 p.
47. Mackenney, R. (1987). *Tradesmen and Traders : The World of the Guilds in Venice and Europe, c. 1250–1650*. London, 370 p.
48. Madox, Th. (1711). *The History and Antiquities of the Exchequer*. London, 1711. Reissued. 400 p.
49. Mango, C. (1980). *Byzantium : The Empire of New Rome*. London : Phoenix Press, 350 p.
50. McKitterick, R. (1983). *The Frankish Kingdoms under the Carolingians, 751–987*. London : Longman, 377 p.
51. Miller, E., & Hatcher, J. (1978). *Medieval England : Rural Society and Economic Change, 1086–1348* London, 60 p.
52. Molà, L. (2000). *The Silk Industry of Renaissance Venice*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 457 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0395264900034004>
53. Mueller, R.C. (1997). *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200–1500*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 400 p.
54. Nicholas, D. (1997). *The Growth of the Medieval City*. London, 400 p.
55. Oikonomides, N. (1996). *Fiscalité et exemptions fiscales à Byzance (IXe–XIe s.)*. Paris : Éditions du CNRS, 380 p.
56. Oikonomides, N. (2002). *The Role of the Byzantine State in the Economy. The Economic History of Byzantium*, Vol. 1. Washington : Dumbarton Oaks, Pp. 985–1050.
57. Pezzolo, L. (2003). *Public Debt and the Birth of the Stock Market in Venice*. *Economic History Review*, Vol. 56. Pp. 23–45.
58. Popović, R. (1990). *Srpsko srednjovekovno pravo i država = Serbian Medieval Law and State*. Belgrade, 280

p.

59. Rapp, R. (1975). The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony : Venice in the Sixteenth Century. *Journal of Economic Literature*, Vol. 13. Pp. 25–42. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050700075616>
60. Repp, R. (1975). The Destruction of the Medieval Mediterranean Trade Hegemony : Venice in the Sixteenth Century. *J. Econ. Lit.*, Vol. 13. Pp. 45–62.
61. Reuter, T. (1991). *Germany in the Early Middle Ages, 800–1056*. London, 360 p.
62. Reuter, T. (1997). *The Carolingians and the Frankish Monarchy : Studies in Carolingian History and Culture*. London : Longman, 290 p.
63. Roffe, D. (2000). *Domesday : The Inquest and the Book*. Oxford : Oxford University Press, 210 p.
64. Romano, D. (2007). *The Likeness of Venice : A Life of Doge Francesco Foscari, 1373–1457*. New Haven : Yale University Press, 420 p.
65. Schieffer, (2000). R. *Die Karolinger*. Munich, 320 p.
66. Laiou, A. (Ed.). ((2002). *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Washington : Dumbarton Oaks, 1200 p.
67. Treadgold, W. (1995). *Byzantium and Its Army, 284–1081*. Stanford : Stanford University Press, 400 p.
68. Turner, R.V. (1994). *King John*. London, 280 p.
69. Warren, W.L. (1973). *Henry II*. London, 350 p.

References:

1. Allen, M. (2012). *Mints and Money in Medieval England*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 500 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057394> [in English].
2. Andreev, J. (1996). *Bŭlgarskite khanove i tsari = Bulgarian Khans and Tsars*. Sofia, 250 p. [Bulgarian].
3. Angelov, D. (1971). *Medieval Bulgaria*. Sofia : Nauka i izkustvo, 280 p. [in English].
4. Barlow, F. (1979). *The English Church 1066–1154*. London : Longman, 340 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/englishchurch1060000barl/page/n5/mode/2up> [in English].
5. Barraclough, G. (1946). *The Origins of Modern Germany*. London : Blackwell, 350 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.81109> [in English].
6. Bartlett, R. (1994). *The Making of Europe : Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*. Princeton, 385 p. Retrieved from: https://archive.org/details/isbn_9780140154092 [in English].
7. Bates, D. (2001). *William the Conqueror*. New Haven Yale University Press, 220 p. [in English].
8. Bozhilov, I. (1999). *History of the Medieval Bulgarian State*. Sofia : Sofia University Press, 400 p. [in English].
9. Britnell, R. (1996). *The Commercialisation of English Society, 1000–1500*. Cambridge : Cambridge University Press, 281 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/commercialisatio0000brit> [in English].
10. Bryce, J. (1871). *The Holy Roman Empire*. London. Repr. Oxford, 2009. 500 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/holyromanempire00brycuoft> [in English].
11. Shepard, J., & Franklin, S. (Ed.). (1992). *Byzantine Diplomacy*. Aldershot : Ashgate, 333 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/byzantinediploma0000spri/page/n5/mode/2up> [in English].
12. Carpenter, D. (2004). *The Struggle for Mastery : Britain 1066–1284*. London, 400 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/struggleformaste00davi> [in English].
13. Cipolla, C.M. (1967). *Money, Prices and Civilization in the Mediterranean World*. Princeton, 280 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/moneypricescivil00cipo> [in English].
14. Ćirković, S. (2004). *The Serbs*. Oxford : Blackwell, 320 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/serbs0000cirk/mode/2up> [Slovenian].
15. Constable, G. (1964). *Monastic Tithes : From Their Origins to the Twelfth Century*. Cambridge, 280 p. Retrieved from: <https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=szg-006%3A1967%3A17%3A%3A696> [in English].
16. Coupland, S. (2007). *Carolingian Coinage and the Vikings: Studies on Power and Trade in the 9th Century (Variorum Collected Studies)*. Aldershot: Ashgate/Variorum. [in English].
17. Dollinger, Ph. (1970). *La Hanse*. Stuttgart, 350 p. [in English].
18. Dyer, Ch. (2002). *Making a Living in the Middle Ages : The People of Britain 850–1520*. New Haven : Yale University Press, 400 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/makinglivinginmi0000dyer> [in English].
19. Fichtenau, H. (1984). *Economy and Administration of the Carolingian Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 345p. [in English].
20. Fine, J.V.A. Jr. (1987). *The Late Medieval Balkans*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 683 p. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.7807> [in English].
21. Fuhrmann, H. (1986). *England and Germany in the High Middle Ages*. Cambridge : Cambridge University Press, 340 p. Retrieved from: https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00004609/haverkamp_vollrath_england.pdf [in English].

22. Gillingham, J. (1984). *The Angevin Empire*. London, 300 p. Retrieved from: <https://www.scribd.com/document/968226007/The-Angevin-Empire-Second-Edition-John-Gillingham-ebook-extended-edition> [in English].
23. Green, J. (1986). *Henry I and the Governance of England*. Cambridge, 320 p. [in English].
24. Green, J.A. (1986). *The Government of England under Henry I*. Cambridge : Cambridge University Press, 300 p. Retrieved from: <https://dokumen.pub/the-government-of-england-under-henry-i-hardcovernbsped-0521323215-9780521323215.html> [in English].
25. Grierson, Ph. (1999). *Byzantine Coinage*. Washington : Dumbarton Oaks, 250 p. [in English].
26. Grierson, Ph. (2012). *Medieval European Coinage. Vol. III : South-Eastern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 550 p. [in English].
27. Grierson, Ph. (1960). The Monetary Reforms of Charlemagne. *Revue Numismatique*, Vol. 6. Pp. 45–78. [in English].
28. Grierson, Ph., (1986). Blackburn M. *Medieval European Coinage. Vol. I : The Early Middle Ages*. Cambridge : Cambridge University Press, 700 p. [in English].
29. Harvey, A. (1989). *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900–1200*. Cambridge : Cambridge University Press, 300 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/economicexpansio0000harv/page/n5/mode/2up> [in English].
30. Harvey, B. (1993). *Living and Dying in England 1100–1540 : The Monastic Experience*. Oxford, 340 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198201618.001.0001> [in English].
31. Hendy, M. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450*. Cambridge : Cambridge University Press, 600 p. [in English].
32. Hilton, R.H. (1975). *The English Peasantry in the Later Middle Ages*. Oxford : Clarendon Press, 180 p. [in English].
33. Hodges, R. (2012). *Dark Age Economics : The Origins of Towns and Trade, A.D. 600–1000*. London : Bloomsbury, 250 p. [in English].
34. Holt, J.C. (1965). *Magna Carta*. Cambridge, 280 p. [in English].
35. Innes, M. (2000). *State and Society in the Early Middle Ages : The Middle Rhine Valley, 400–1000*. Cambridge : Cambridge University Press, 420 p. [in English].
36. Jacoby, D. (2005). *Trade, Commodities and Shipping in the Medieval Mediterranean*. London, 310 p. [in English].
37. Jovanović, D. (1990). *Srednjovekovni srpski novac = Medieval Coins of Serbia*. Belgrade, 260 p. [Bosnian].
38. Jurukova, J. (1977). *Monetite na Vtoro Bŭlgarsko tsarstvo = The coins of the Second Bulgarian Empire*. Sofia: Author. [Bulgarian].
39. Kaplan, M. (1992). *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*. Paris: CNRS; Éditions de la Sorbonne. [in French].
40. Keller, H. (1995). *Die Ottonen*. Munich, 310 p. [in English].
41. Knowles, D. (1963). *The Monastic Order in England*. Cambridge : Cambridge University Press, 450 p. [in English].
42. Lane, F.C. (1979). *Profits from Power : Readings in Protection Rent and the Coming of Capitalism*. Albany, 320 p. [in English].
43. Lane, F.C. (1973). *Venice : A Maritime Republic*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 500 p. [in French].
44. Gouguenheim, S. (2019). *Les empires médiévaux*. Paris : Perrin, 352 p. [in French].
45. Lopez, R.S. (1974). *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950–1350*. Cambridge : Cambridge University Press, 320 p. [in English].
46. Lyon, B.D. (1980). *A Constitutional and Legal History of Medieval England*. New York : Harper & Row, 400 p. [in English].
47. Mackenney, R. (1987). *Tradesmen and Traders : The World of the Guilds in Venice and Europe, c. 1250–1650*. London, 370 p. [in English].
48. Madox, Th. (1711). *The History and Antiquities of the Exchequer*. London, 1711. Reissued. 400 p. [in English].
49. Mango, C. (1980). *Byzantium : The Empire of New Rome*. London : Phoenix Press, 350 p. [in English].
50. McKitterick, R. (1983). *The Frankish Kingdoms under the Carolingians, 751–987*. London : Longman, 377 p. [in English].
51. Miller, E., & Hatcher, J. (1978). *Medieval England : Rural Society and Economic Change, 1086–1348*. London, 60 p. [in English].
52. Molà, L. (2000). *The Silk Industry of Renaissance Venice*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 457 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0395264900034004> [in English].
53. Mueller, R.C. (1997). *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200–1500*.

Baltimore : Johns Hopkins University Press, 400 p. [in English].

54. Nicholas, D. (1997). *The Growth of the Medieval City*. London, 400 p. [in English].
55. Oikonomides, N. (1996). *Fiscalité et exemptions fiscales à Byzance (IXe–XIe s.)*. Paris : Éditions du CNRS, 380 p. [in French].
56. Oikonomides, N. (2002). *The Role of the Byzantine State in the Economy. The Economic History of Byzantium*, Vol. 1. Washington : Dumbarton Oaks, Pp. 985–1050. [in English].
57. Pezzolo, L. (2003). Public Debt and the Birth of the Stock Market in Venice. *Economic History Review*, Vol. 56. Pp. 23–45. [in English].
58. Popović, R. (1990). *Srpsko srednjovekovno pravo i država = Serbian Medieval Law and State*. Belgrade, 280 p. [Bosnian].
59. Rapp, R. (1975). The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony : Venice in the Sixteenth Century. *Journal of Economic Literature*, Vol. 13. Pp. 25–42. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050700075616> [in English].
60. Repp, R. (1975). The Destruction of the Medieval Mediterranean Trade Hegemony : Venice in the Sixteenth Century. *J. Econ. Lit.*, Vol. 13. Pp. 45–62. [in English].
61. Reuter, T. (1991). *Germany in the Early Middle Ages, 800–1056*. London, 360 p. [in English].
62. Reuter, T. (1997). *The Carolingians and the Frankish Monarchy : Studies in Carolingian History and Culture*. London : Longman, 290 p. [in English].
63. Roffe, D. (2000). *Domesday : The Inquest and the Book*. Oxford : Oxford University Press, 210 p. [in English].
64. Romano, D. (2007). *The Likeness of Venice : A Life of Doge Francesco Foscari, 1373–1457*. New Haven : Yale University Press, 420 p. [in English].
65. Schieffer, (2000). R. *Die Karolinger*. Munich, 320 p. [in English].
66. Laiou, A. (Ed.). ((2002). *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Washington : Dumbarton Oaks, 1200 p. [in English].
67. Treadgold, W. (1995). *Byzantium and Its Army, 284–1081*. Stanford : Stanford University Press, 400 p. [in English].
68. Turner, R.V. (1994). *King John*. London, 280 p. [in English].
69. Warren, W.L. (1973). *Henry II*. London, 350 p. [in English].

Дата надходження статті: 05.01.2026 р.

Дата прийняття статті до друку: 19.01.2026 р.